

Beweging voor
radicale ecologie

Aardewerk

driemaandelijks tijdschrift

Lente 2019

Aardewerk
Beweging voor radicale ecologie
Beurtstraat 43
3390 Tielt-Winge

info@aardewerk.be

www.aardewerk.be

BE95 5230 8031 4358

RPR Leuven 0470.247.882

Verantwoordelijke uitgever: Hans Versteden, Beurtstraat 43, B-3390 Tielt-Winge

Redactie: Niki Salotti en Julie Van Houtryve

Typografie: Julie Van Houtryve

INHOUDSOPGAVE

Redactioneel voorwoord	Julie Van Houtryve	3
Zomerweek 3-9 augustus 2018: “Met Hannah Arendt op weg – Actieve hoop in crisistijd” met Dirk De Schutter en Alma De Walsche	Luc	5
Het over de individuele inspanningen van klimaatbetogers hebben is vandaag een schijngevecht	Onderzoekers van het Centre for Research on Environmental and Social Change (CRESC) van de Universiteit Antwerpen.	14
Laat bbp-groei varen als economisch kompas	Jonas Van der Slycken	17
De toekomstige geschiedenis van de politieke economie (deel 1)	Jan Vanlommel	24 28
Waarom SDGs de status quo in stand houden?	Yelter Bollen	
Noodzakelijke en realistische paradigmashift naar een vredevolle samenleving	Lieve De Kinder	32

Aardewerk wil een ontmoetingsplaats zijn voor mensen die op zoek zijn naar leefwijzen die minder vervreemdend, verkwistend, gehaast en dwangmatig zijn, en die ecologisch meer duurzaam, samenhorig, rechtvaardig en vreugdevol zijn.

De opname van een artikel in *aardewerk* impliceert niet noodzakelijk de volledige inhoudelijke instemming van de redactie. Het betekent wel dat de tekst nuttig bevonden werd als bijdrage aan de radicaalecologische ideeënontwikkeling.

Een afdruk van of uittreksel en overname uit *aardewerk* mag slechts geschieden mits bronvermelding en schriftelijke toelating vooraf van Aardewerk en de auteur.

Beste lezer,

Nog nooit stond het klimaatthema, en bij uitbreiding ook anderen milieuthema's, in België zo hoog op de politieke agenda. Het is een thema dat iedereen aanbelangt en bijgevolg een significant deel van de bevolking en het verenigingsleven mobiliseert en verenigt.

Het klimaatthema raakt aan alle domeinen van onze samenleving: het is transversaal, intergenerationeel, internationaal, intersoortelijk, ... Het toont aan hoe we als menselijke soort op deze planeet erin zijn geslaagd om zo een ingrijpende invloed uit te oefenen op onze leefomgeving. De gevolgen hiervan zijn niet alleen meer te merken op het niveau van de biosfeer maar ook op het niveau van de geosfeer. Naast het enorme verlies aan biodiversiteit, laat het klimaat steeds meer van zich voelen, ook in ons deel van de wereld.

De Belgische bevolking heeft die boodschap begrepen: sinds de start van de klimaattop in Katowice (COP24) en bij het begin van 2019 verbreken klimaatmobilisaties alle records. Ongeacht de gekozen manier van actievoeren is iedereen het er unaniem over eens dat onze toekomst en die van de komende generaties ernstig gevaar loopt als het klimaat niet voldoende wordt beschermd. Die vaststelling gaat hand in hand met die van het sociaal protest; deze twee vormen van strijd moeten samengaan.

In dit nummer blikken we in eerste instantie terug op de Zomerweek van 2018, waar de actieve hoop in deze crisistijd en klimaatverandering centraal stonden. Dan zoomen we even in op een vaak gehoorde kritiek ten aanzien van de klimaatspijbelers met een opiniestuk van enkele onderzoekers van de Universiteit Antwerpen. Vervolgens buigen we ons over enkele economische onderwerpen met een opiniestuk over het BBP als economisch kompas, de vertaling van een artikel over de verbanden tussen het 19de eeuwse economische denken en huidige ecologische denkkaders en een kritiek op het gebruik van SDG's. Deze nieuwsbrief eindigen we tenslotte met reflecties over de paradigmashift naar een vredevolle samenleving.

Veel leesplezier gewenst,
Julie Van Houtryve

nieuwsbrief@aardewerk.be

Aardewerkagenda

- 3/5 Actie: Recht voor de boom
- Een reeks bomen in Vlaanderen (die als monument worden beschermd door de Vlaamse overheid) “komen tussen” in de voor de Brusselse rechtbank hangende procedure van de vzw Klimaatzaak – Actie bij het indienen van het verzoekschrift aan het Poelaertplein te Brussel om 13u30. Contact via rechtvoordeboom@protonmail.com en via het [evenement op Facebook \(Actie: Recht voor de boom\)](#).
- 4/5 Opleiding 2018-2019: Radicale ecologie (2)
- Ecofeminisme – Barbara Van Dyck
- 12/5 Betoging Right(s) Now: klimaat- en sociale rechtvaardigheid
- Brussel Noord om 13u00
- 14-16/6 Opleiding 2018-2019: Eindweekend (Kasteeltje, Wijgmaal)
- Kapitalisme versus kleinschaligheid – Roger Jacobs en Marius De Geus
- 12-18/8 Zomerweek 2019: *De Mens Voorbij – Onder Dieren en Planten*, met Ton Lemaire en Ullrich Melle
- Locatie: Moulin de Belle Meuse (Bérisménil) – La Roche-en-Ardenne
- Meer info en inschrijving: www.aardewerk.be/zomerweek

I.v.m. de opleiding 2018-2019: heb je een les gemist? Wil je een spreker nog eens horen of leer je graag een nieuw thema kennen? Ter herinnering: Aardewerkers die de volledige tweejarige opleidingscyclus doorliepen, hebben de mogelijkheid om een losse lesdag (bijdrage € 15) of een weekend(dag) (€ 45 vanwege de heerlijke warme maaltijden) mee te volgen. We hopen je te mogen verwelkomen en verder samen te werken aan een uitweg uit de sociaal-ecologische crisis. Graag even verwittigen via info@aardewerk.be.

Zomerweek, 3-9 augustus 2018: “Met Hannah Arendt op weg – Actieve hoop in crisistijd” met Dirk De Schutter en Alma De Walsche

We bevinden ons op een historisch moment in de geschiedenis van de westerse beschaving. De klimaatcrisis en de digitalisering van de arbeid schudden niet alleen de structuren van onze samenleving door elkaar, ze tasten ook de zin van ons bestaan aan. Het beleid loopt hopeloos achter, machteloos om de nodige maatregelen te nemen. Veel mensen willen daarom terug naar het verleden, muren bouwen, zich weer veilig voelen, de realiteit liever niet onder ogen zien en al zeker niet met de toekomst bezig zijn. Democratie en mensenrechten verliezen hun draagvlak omdat mensen niet meer geloven in het verhaal.

Tijdens de Aardewerk Zomerweek in “het Molenhuis” in Bérismenil gingen we daarom samen op zoek naar nieuwe verhalen. Als om de urgentie van die zoektocht extra te onderstrepen waren de zomerdagen eerst warm en droog, wat natuurlijk zeer fijn was, maar wat als uitloper van een superdroge juli-maand toch vooral de klimaatverandering zeer voelbaar maakte.

Er waren meer dan veertig deelnemers, waardoor we voor het eerst in jaren met een wachtlijst moesten werken. Door die vele deelnemers was de cirkel van de traditionele Olmendans extra groot en de tafel voor de maaltijden extra lang. Maar dat was geen bezwaar. De extra grote cirkel van de Olmendans bleek even verbindend als een kleinere cirkel. En omdat de extra lange tafel opgesteld stond onder de verkoelende bomen langs de beek, konden we van het heerlijke eten van Tine en Katrien genieten met het geklater van water, het zingen van vogels, en de rustige stemmen van onze burens in de oren. En uiteraard geven extra mensen ook extra ideeën, extra inzichten, extra wijsheid, extra humor, op naar een nieuw verhaal.

Ook de kinderen en pubers droegen bij aan het volle leven van de Zomerweek. Valerie en Jelle ontfermden zich over dit bonte gezelschap en wisten iedereen een fijne en creatieve week te bezorgen, getuige daarvan de rondzwervende kunstwerkjes en de blije gezichten, het jongleren en de ontdekkingstochten in de beek. Het hoogtepunt was zeker en vast de kinderquiz tijdens de bonte avond (wie verzint er ook een natte spons als afdrukknoop). En tussendoor gingen we met het jonge geweld ook nog de boom in: een namiddag op een touwenparcours hoog en veilig tussen de kruinen. Zo zat het nieuwe verhaal ook al in het dagelijkse leven van de Zomerweek.

Om onze verbeelding een extra zet te geven, kwam Low Impact Man Steven Vroman op een namiddag langs met zijn nieuwe eco-comedy voorstelling (in probeerversie): *Het einde van de wereld? Een try-out!* Hiermee verkenden we al lachend en zingend, en ook wel ontroerd, onze veerkracht en manieren waarop we ons kunnen voorbereiden op het onverwachte, en op het eind gunde Stevens zoon ons een frisse blik op de mogelijke toekomst die daar het gevolg van is. Ook de avondworkshops van Niki en Jonas toonden wegen van verandering.

De actieve hoop van Joanna Macy was de methodische leidraad doorheen de zomerweek. Macy beschrijft de grote ommekeer van een industriële groeisamenleving naar een levensondersteunende samenleving die nu nodig is, en hoe we met handen (actie voeren), hoofd (analyseren structurele oorzaken en creëren nieuwe structuren), en hart (verschuiven perceptie van de realiteit, spiritueel ontwaken) aan die ommekeer kunnen werken. Haar expliciete bedoeling is om wanhoop en ontmoediging om te zetten in positieve actieve energie. Zo verhinderen we dat onze reactie zou uitdoven, en gaan we actief op pad.

Maar uiteraard gaven zeker de lezingen van Alma De Walsche en Dirk De Schutter heel wat inspiratie bij onze zoektocht naar het nieuwe verhaal.

Om eerst de problematiek van de uitgewoende verhalen goed te situeren, bediscussieerde MO* journaliste Alma De Walsche het boek *Wat op het spel staat* van de historicus, journalist en schrijver Philipp Blom.

In zijn boek beschrijft hij de zeer radicale veranderingen die op dit ogenblik gaande zijn, veranderingen die leiden tot een meervoudige crisis van het westers model: ecologisch (klimaat, biodiversiteit, eindige hulpbronnen, ...), economisch (financiële crisis van 2008, groeiende ongelijkheid, crony capitalism, ontkoppelen arbeid en productie, ...), sociaal (sociale afbraak, polarisering, groeiende armoede, ...), en politiek (politieke partijen zonder ideologie, populisme, uitholling liberale democratie, ...). We huizen in de vervallen structuren van de naoorlogse droom, en dat bemoeilijkt het antwoord op deze crisissen. Typisch voor het Westen (Europa, VS) is dat er geen toekomst meer lijkt te zijn, dat we leven naar het verleden, en dat er heel weinig goesting is om te bouwen aan de wereld van morgen.

Samenlevingen worden samengehouden door verhalen en mythes. Het verhaal waarvan we deel uitmaken is echter geen objectieve waarheid en geen objectieve noodzaak. In het huidige dominante verhaal is consumptie het wervende en zingevende element: "Vrede, vooruitgang en kwartaalcijfers zijn het meest gebaat bij consumerende burgers". Consumeren is de inhoud van ons leven, voorwerpen worden geassocieerd met gevoelens en dromen, consumptie kaapt het verlangen naar zin en verbondenheid. Alles komt in de greep van de markt. Het is een commerciële transcendentie. Dit verhaal is problematisch: er blijven basisnoden (armoede) bestaan ondanks de technologische hocus-pocus, het verhaal houdt geen rekening met de ecologische draagkracht van de planeet, er is sociale verbrokkeling en eenzaamheid. Dit consumptieverhaal klopt duidelijk niet meer. Het blijkt roofbouw te zijn: we zijn rijk omdat we een hypotheek hebben genomen op de toekomst van onze kinderen.

Omdat het fundamentele sociale contract is gebroken, zit de liberale democratie in een existentiële crisis. Grofgezien circuleren er momenteel twee antwoorden op deze crisis, twee bewegingen op wereldvlak, die allebei heilloos zijn: de markt en de vesting.

Het verhaal van de markt steunt op de liberale droom die werd geboren in de Verlichting. Vrijheid werd het hoogste doel van individu en samenleving. Via de Franse revolutie en de socialistische beweging van de 19^e eeuw, groeide het mensenrechtenbegrip in het centrum van de politieke discussie. Er ontstond een scheiding van de machten en er ontwikkelde zich een rechtsstaat, er werd herverdeeld, er was sociale gerechtigheid, pacifisme, internationalisme, democratie. De economie was niet langer geconcentreerd rond landbezit maar rond markten, steden en kapitaal. Helaas heeft het Westen zijn idealen selectief gïnterpreteerd en de liberale droom is niet iedereen in gelijke mate ten goede gekomen. Op wereldschaal werd het een alibi om plaatselijk gegroeide structuren te vernietigen en het Westerse model in te voeren, een alibi voor het onderwerpen van hele bevolkingsgroepen. De liberale droom vergleed ook naar een heerschappij van experts, een technocratisch liberalisme. De liberale droom werd gaandeweg omgezet in marktfundamentalisme, waarbij het "goede leven" gezien wordt als groei van de economie. Een toekomst wenkt waarin de maatschappij bestuurd zal worden als een bedrijf, met aan de top een CEO die geen verantwoording verschuldigd is.

Toch is de liberale droom noodzakelijk, omdat ze kenmerken heeft die we nodig zullen hebben in het nieuwe verhaal.

Het andere verhaal dat momenteel opgang maakt, is dat van de vesting. In dit verhaal is er goed en kwaad, is er belaging door een vijand, is er "wij zijn het ware volk". De binnenlandse vijanden tasten de ziel van het land en het volk aan, en het eigen volk wordt door nieuwkomers van het centrum naar de periferie verdreven. Hier situeren zich het populisme, nationalisme, en allerlei nieuw-rechtse bewegingen, met figuren als Bannon, Poetin, Modi, Erdogan, Duterte, Netanyahu, ... De vesting gaat in tegen het Verlichtings-ideaal, met authenticiteit in plaats van rationaliteit, nationalisme in plaats van

universalisme, identiteit in plaats van tolerantie, terugkeer naar het verleden, ... Het is een hiërarchisch model met een sterke man aan de top die de massa mobiliseert. Typisch zijn ook “alternatieve feiten”, beperking van persvrijheid, het verdacht maken van “Bildung” (onderwijs, boeken, ...). Tegelijkertijd verschuift ook de taal, met steeds minder empathie, groeiende immoraliteit, verruwing van de maatschappij, criminaliseren van migranten, het aanvallen van vrouwen, zwarten, Een fascistische toekomst duikt weer op.

Waar zit dus de hoop? Wat is het nieuwe verhaal? Want wat samenlevingen tot samenlevingen maakt, aldus Philipp Blom in *Wat op het spel staat*, zijn de verhalen die ze over zichzelf vertellen.

Vandaag zijn we toe aan het maken van een nieuw verhaal. Een wervend en revolutionair verhaal dat perspectieven creëert. We moeten aanvaarden dat er verandering plaatsvindt, en die verandering moeten we mee vorm geven. Solidariteit en vrijheid moeten we opnieuw grondvesten en motiveren. We moeten weg van het heilsbeeld, toch moeten we streven naar transcendentie en boven onszelf uitstijgen, en mogen we ons niet langer beperken tot het rationele (want niet alles is meetbaar). We moeten de “dots” verbinden van wat er is aan tegenbeweging. We moeten ook weerstaan aan TINA, aan de de “war on imagination”. En van cruciaal belang is dat elk van ons een taak te vervullen heeft in het creëren van het nieuwe verhaal.

Want wat staat er op het spel? Alles.

Zo kwamen we naadloos bij de filosofe Hannah Arendt terecht.

Hannah Arendt (1906-1975) was getuige van de gebeurtenissen in het Europa van de jaren dertig en veertig, eveneens een zeer kritische periode in de geschiedenis, en formuleerde een hoogst originele en inspirerende politieke theorie. Daarin verklaarde ze de zorg voor de wereld tot het middelpunt van de politiek. In haar analyse van de menselijke activiteiten ‘arbeiten – werken – handelen’ behoort het handelen in de vorm van maatschappelijk actief zijn, je bezig houden met de zorg voor de wereld, tot de kern van haar betoog. Filosoof Dirk De Schutter gidste ons doorheen haar gedachtegoed.

Arendt studeerde bij Martin Heidegger in Marburg, bij Edmund Husserl in Freiburg, en schreef een doctoraat over het liefdesconcept van Augustinus (*Der Liebesbegriff bei Augustin*; 1929) bij Karl Jaspers in Heidelberg. De nazi's oormerkten haar als volbloed Joodse en in 1933 ontvlucht ze nazi-Duitsland naar Parijs, om in 1941 verder te vluchten naar New York.

Daar publiceert ze in 1951 haar eerste boek: *The origins of totalitarianism* (1951). Dit boek bestaat uit drie delen: (i) antisemitisme (opkomst natiestaten), (ii) imperialism (economisch gedreven kolonialisme), (iii) totalitarisme (nazisme, stalinisme). Het boek toont hoe politiek nodig is om de wereld te redden, dat we de wereld vooral niet mogen overlaten aan de economie want dan gaat ze ten onder. Zo vormde de economisch geïnspireerde exploitatie van de Europese kolonies de oefengrond voor de vreselijke praktijken die later door het totalitarisme naar Europa gebracht zouden worden. In haar hele oeuvre zal Arendt terugkomen op dat totalitarisme, als het regime dat absoluut te vermijden is, als het regime dat alle samenleven verwoest. Kenmerkend voor totalitarisme is dat het geen enkele begrenzing kent, dat het niets en niemand respecteert, zelfs het eigen volk niet. Mensen lopen verloren onder de gecreëerde chaos, de leugens, en de willekeurige repressie van een totalitair regime, en deze verlatenheid is net de bedoeling. Een totalitair regime creëert zelfloze onderdanen. De vernietigingskampen zijn in dat opzicht de centrale instellingen van het totalitaire regime. Elke vorm van samenleven wordt vernietigd, mensen worden bereid gemaakt om het even wat te doen. Een totalitair regime is het failliet van de politiek. Arendts grote vrees blijft dat het totalitarisme niet dood is.

En wat is politiek dan? In *The human condition* (1958) werkt Arendt dit uit. Centraal is het idee dat politiek, liefde voor de wereld is. Een wereld die zo ingericht moet zijn dat ze een mens toelaat om volwaardig mens te worden. In haar visie zijn wij mensen niet te

definiëren, wel zijn er bepaalde voorwaarden die ons conditioneren. De eerste voorwaarde is pluraliteit. Mensen zijn unieke wezens die van elkaar verschillen, onherleidbaar meervoudig zijn; dé mens bestaat niet. De tweede voorwaarde is nataliteit. Een mens is een boreling, blijft zijn hele leven in staat om opnieuw te beginnen.

Beide voorwaarden conditioneren de menselijke activiteiten: arbeiden – werken – handelen. Arbeid komt tegemoet aan de noden en behoeften van ons lichaam, aan ons overleven als biologische wezens (bv. voedsel, slaap, ...). Arbeid is noodzaak, is de laagste vorm van activiteit, met een heel lage individualiteit. Ze produceert dingen om te consumeren, en dat in een oneindige cyclus. Werken produceert tuigen die nodig zijn om de wereld bewoonbaar te maken (bv. meubels, stiften, huizen, apparaten, ...); een mens als *homo faber*. Die tuigen en apparaten worden gebruikt, ze zijn duurzaam, maar verslijten. Tuigen hebben geen noodzaak, wel een nut en een efficiëntie. Werk is lineair, niet cyclisch, en tuigen hebben daardoor een soort zelfstandigheid met een begin en een einde. In werk is de individualiteit hoger, zijn er experts, is er persoonlijke smaak. De derde activiteit, handelen (en spreken) is wat de intermenselijke verhoudingen, de relaties voortbrengt (bv. vriendschap, liefde, opvoeden, onderwijs, ...). Handelen heeft dus een begin, maar eindigt nooit, het vraagt om een continu herbeginnen, een continu herbevestigen, een continu engagement. Handelen is ongelooflijk broos en onvoorspelbaar; we weten nooit wat we doen en wat de uitkomst van deze activiteit zal zijn. Het gebeurt steeds in vrijheid. Handelen is wat zin en betekenis geeft aan het leven, wat een mens de mogelijkheid geeft om mens te worden. Het is de hoogste vorm van menselijke activiteit. Terwijl arbeid en werk het domein van de economie zijn, horen politiek en ethiek bij het handelen.

Kenmerkend aan de moderne tijd is dat we erg goed zijn geworden in werk, dat we experts zijn geworden in de techniek. Daaruit ontstaat de misvatting dat we ook het handelen technisch zouden kunnen beheersen. Door de drang om alles te kwantificeren, wordt de wereld verengd. Er is een enge vorm van rationaliteit ontstaan die enkel rekent en denkt. We leven dus in een spirituele tijd die verengd is tot het cijfermatige en financiële. Er is ook de drang om aan alles een nut toe te kennen. Nut is echter iets wat enkel bestaat in relatie tot een doel, is geen intrinsieke eigenschap. Handelen daarentegen heeft zin en waarde op zichzelf, gebeurt omwille van zichzelf, het heeft geen nut. Een tweede moderne tendens is om de tuigen en apparaten (werk) te consumeren. Deze consumptiemaatschappij zorgt ervoor dat duurzaamheid verdwijnt en zonder duurzaamheid wordt de wereld niet langer bewoonbaar gemaakt, maar wordt ze opgebruikt. Het enige duurzame is uiteindelijk nog ons plastic afval. Bij arbeid en werk is er sowieso al veel minder pluraliteit dan bij handelen, en die pluraliteit wordt verder gereduceerd door alles te organiseren in processen. Gaandeweg worden arbeid en werk ook uitgeschakeld door automatisatie.

Een vraag die zich opdringt is hoe je dingen ongedaan kan maken, zeker in het licht van de grote schade waartoe de mens in staat is. Het ongedaan maken van arbeid is simpel, gewoon consumeren en het is verdwenen. Werk wordt ongedaan gemaakt met geweld, geweld dat welomschreven en doelgericht is (bv. een boom omhakken om een tafel te maken). Werk is dan ook de enige plaats waar geweld zich zou mogen manifesteren, want geweld zonder doel is terreur. Ook beschikken we tegenwoordig over angstwekkend middelen (zoals de atoombom), en daarom dient de keuze van het middel zorgzaam te gebeuren. Handelen ongedaan maken, is een probleem, net omdat handelen immateriële dingen voortbrengt. De enige manier om handelen ongedaan te maken is vergiffenis. Mensen maken sowieso fouten, en het is enkel door vergiffenis te schenken dat het samen, de samenleving blijft bestaan. Vergiffenis bevrijdt niet enkel de dader, maar ook degene die vergiffenis schenkt. Met vergiffenis knip je de band tussen dader en daad door, je geeft het signaal dat de dader meer is dan de daad, en zorgt ervoor dat het gedane kwaad niet blijft doorwerken. Vergiffenis is gericht op de dader en niet op de daad. Gedane zaken maken dus wel keer, en zo determineren ze niet langer de toekomst. Maar uiteraard bestaat er ook het onvergeeflijke, het onherstelbare, zoals de Shoah. Onvergeeflijk is het soort daden waarin de wereld wordt verwoest.

In dat kader keken we tijdens een van die zonnige namiddagen, in de koele beslotenheid van de kapel, samen naar de film *Hannah Arendt*. Deze biopic uit 2013 focust op het proces tegen Adolf Eichman in Jeruzalem (1961), en toont heel mooi hoe radicaal Arendt is in haar denken. Beroemd en berucht is het begrip “banaliteit van het kwaad”. Arendt argumenteert dat Eichmann een niemand is, geen persoon, iemand die niet bereid is te denken; hij is een dader die de daad niet op zich neemt en daarom niet kan losgeknipt worden van de daad, die dus niet vergeven kan worden. Ze zag een enorme discrepantie tussen de monsterlijkheid van de daden en de absolute middelmatigheid van de man. Door de monsterachtigheid van zijn daden, door zijn verwoesten van de wereld, door zijn misdaad tegen de mensheid, vond ze dat de enige correcte legale grond om hem ter dood te veroordelen, het *hostis humani generis* was. Dit internationale rechtsbegrip van “vijand van de mensheid” stamt uit het zeerecht en werd gebruikt in de strijd tegen piraten en slavenhandelaars.

Het eigene aan een totalitair regime is dat zowel de nataliteit wordt vernietigd (zie de “wandelende lijken” in de kampen, het verbod om te rouwen) als de pluraliteit (repressie). Politiek daarentegen viert de pluraliteit en de nataliteit. Politiek gaat namelijk over de wereld en niet over overleven. Een echte democratie blijft open, bereid om te herbeginnen. Politiek is samen handelen, en uit samen handelen ontstaat macht. Macht ontstaat dus tussen vrije mensen die elkaar in politieke gelijkheid ontmoeten. Macht spreekt en probeert mensen te overtuigen, en zet zo mensen aan tot samen handelen. Macht volgens Arendt heeft dus niets repressiefs, macht eindigt waar geweld begint, en geweld eindigt waar macht begint. Zo is oorlog het einde van de politiek. En zo onderscheidt ze macht duidelijk van heerschappij, die opgelegde ongelijkheid is en dus de politiek kapot maakt; vreemd genoeg zijn er politici die vandaag politiek zien in termen van heerschappij. Macht is uiteraard ook geen terreur, waar geweld geen middel-doel relatie heeft. Gezag of autoriteit zijn ook geen macht, maar hebben wel hun plaats in de politiek. Bij autoriteit is er een ongelijkheid, maar die hiërarchie wordt in vrijheid erkend door degene die zich ondergeschikt maakt, ze wordt niet opgelegd. Die relatie komt duidelijk tot uiting in de opvoeding, waar je ook duidelijk ziet hoe penibel de relatie tussen gezag en straf is. Autoriteit moet zeer voorzichtig zijn met straf, want straf ondergraaft de autoriteit.

Vrijheid is een belangrijk element in Arendt’s politieke filosofie. Niet zozeer de bevrijding op zich, maar wel de vrijheid tot handelen, tot vernieuwen, tot politiek die daarop volgt. De Amerikaanse revolutie bevrijdde dertien staten, maar van wezenlijk belang was wat daarna gebeurde: het schrijven van de Grondwet die de vrijheid stichtte.

Ook in de opvatting van wat een wet moet zijn, klinken Arendt’s principes van pluralisme en nataliteit door. Ze onderscheidt een aantal wetsprincipes. In het Griekse Nomos stelt de wet een grens, en het Romeinse Lex is een band die tussen mensen wordt gesmeed, dus in beide opvattingen is de wet iets tussen mensen. Met het Joods/Christelijke concept van Geboden en Verboden sluipt het absolute (God, de soeverein) in het wetsconcept. Die laatste traditie is zeer bepalend voor het Westerse wetsconcept, zelfs na de secularisatie. De staat als een lichaam met een staatshoofd dat de staat bestuurt, vindt ze een gevaarlijke metafoer. Arendt breekt volledig met dat absolute en keert terug naar het intermenselijke. Ze definieert de wet als een belofte, de belofte aan elkaar om op een bepaalde manier met elkaar om te gaan. Het vormt zo de tegenhanger van de vergiffenis. In beloven zit een vrijheid, die niets te maken heeft met soevereiniteit. Soevereiniteit betekent dat je geen beloftes moet maken, dat je geen verbinding moet aangaan, en schakelt het pluralisme uit. Regels zijn volgens Arendt dus geen beperking van onze soevereiniteit, maar komen tot stand door instemming en worden zo een gemeenschappelijk gedragen project. Gehoorzaamheid aan de wet bestaat dus niet, nee, we stemmen ermee in.

Als de wet een belofte is, stelt zich natuurlijk het probleem dat je die belofte impliciet maakt, bv. bij je geboorte. Daarom moet er een mogelijkheid zijn om actief mee te delen dat je niet instemt met een bepaalde wet, dat je die belofte dus niet maakt. Dat bracht ons

bij de burgerlijke ongehoorzaamheid. Die stelt dat je mag ongehoorzaam zijn aan een wet die je onrechtvaardig vindt, als je je daarbij kan beroepen op een andere wet. De voorwaarde voor burgerlijke ongehoorzaamheid is dus dat er een wet bestaat waarop je je kan beroepen (zie bv. Rosa Parks in de burgerrechtenstrijd in de VS), want als zo een wet niet bestaat, dan ben je crimineel aan het handelen.

Heel actueel en verhelderend voor vandaag is ook Arendts visie op leugen en waarheid. Arendt onderscheid drie soorten waarheid. De metafysische waarheid verwijst naar God, en stierf met de secularisatie. De wetenschappelijke waarheid (water kookt op 100°C) is waar zolang het tegendeel niet bewezen is. Het is het soort waarheid dat zich steeds herhaalt en dus nooit verloren kan gaan, dus altijd opnieuw kan worden ontdekt. De feitelijke waarheid echter gaat over dingen die maar één keer voorkomen, en kan daarom makkelijk verloren gaan. Karakteristiek aan totalitaire regimes is dat ze de feitelijke waarheid ontkennen op grote schaal. Zo beslist Stalin bv. om Trotski uit de Russische geschiedenis te verwijderen. Bij dergelijke reusachtige leugens is er geen mogelijkheid om de leugen te onderzoeken want het hele verhaal van de werkelijkheid is een leugen. Dat onderscheidt deze leugens van kleine leugens die steeds moeten ingepast worden in de werkelijkheid, wat behoorlijk heikel kan zijn. Door reusachtige leugens worden de menselijke verhoudingen aangetast, verdwijnt de mentale grond waarop we staan, en wordt samenleven onmogelijk. Het doel is niet dat mensen de alternatieve waarheid zouden geloven, maar wel dat ze hun interesse in de waarheid verliezen. Zonder onderscheid tussen waar en vals is er geen mogelijkheid tot oordelen. Daardoor heb je geen overtuiging meer en wordt je zelfloos.

Denken, de stille dialoog met ons zelf, bevrijdt ons van vooroordelen en geeft ons een zelf. In het nadenken ontstaat het geweten. Het belet dat je om het even wat gaat doen. Zelfloosheid leidt tot een onvermogen te oordelen over wat zich afspeelt in de wereld. Dat is domheid. Het is een domheid die niet door wetenschappelijke kennis wordt tegengegaan. Want typisch aan wetenschap en techniek is dat ze geen oordeel hebben, en ook niet tot een oordeel leiden. Daarvoor is denken nodig.

Op een avond vertelden Esmeralda en Jan hoe ze Rahmat, een jonge Afghaans vluchteling, leerden kennen, hoe ze een steeds hechtere band kregen, hoe Rahmat werk vond, tot rust kwam, openbloeide als mens, bij Esmeralda kwam wonen, hoe er een adoptieprocedure werd opgestart, en hoe het vreemdelingenbeleid toen alles onderuit haalde. Rahmat werd opgepakt en opgesloten in het gesloten centrum in de gevangenis van Brugge. In dat ontroerende verhaal, dat Esmeralda uitgebreid in deze Brief zal vertellen, kwamen veel aspecten uit de lezingen terug. De vesting van Blom uiteraard, maar ook repressie, de geniepige technieken die gebruikt worden om een mens in de verlatenheid te duwen, het belang van handelen, hoe macht ontstaat waar mensen samen handelen, en de hoopvolle kracht van burgerlijke ongehoorzaamheid.

Ter afronding van deze intense zomerweek kwamen we terug bij de actieve hoop. Op de laatste dag stelden we onszelf de vraag wat we met dit alles concreet wilden gaan doen. Hoe we het nieuwe verhaal mee vorm konden geven. We gingen op zoek naar een concrete, zichtbare, strijdbare, gezamenlijke actie. Het was een huzarentsukje om de veelheid aan ideeën samen te ballen, maar met de hulp van Jeanneke en Ewoud kwamen we tot iets dat sowieso een impact zal hebben, dat misschien ook zal opduiken in de media, en waarover we bij gelegenheid uitgebreid verslag zullen doen.

En wat is dan het nieuwe verhaal? Dat is uiteraard niet kant en klaar, maar we zijn doorheen de zomerweek een flink eind opgeschoten op de weg erheen. Er zijn een aantal krachtlijnen en inspiratiebronnen duidelijk geworden. Het nieuwe verhaal is niet te vinden in de markt en niet in de vesting, niet in een technocratie, niet in populisme, niet in een dictatuur, niet in fascisme, en absoluut niet in een totalitaire staat. Het nieuwe verhaal vraagt om pluraliteit en nataliteit. Het vraagt om een nieuwe maatschappij waarin handelen (en spreken) opnieuw centraal zal staan als hoogste menselijke activiteit, waarin arbeid/consumptie en werk op hun beperkte dienende plaats teruggezet worden, en waarin

economie opnieuw een middel is en geen doel. Het vraagt om de wereld te bekijken met een andere bril dan degene die uitsluitend kwantificeert, meet, en nut ziet. Het vraagt om een politiek systeem dat Arendts visie op politiek tot volle bloei kan laten komen, waar samen handelen de wereld bouwt, en waar mensen gestimuleerd worden om zelf te denken. Kortom het nieuwe verhaal maakt de zorg voor de wereld opnieuw tot middelpunt.

Bedankt Jeanneke, Niki, Jelle, en Werner voor het organiseren van deze zonnige zomerweek!

Eindnoten

Alma De Walsche is actief gepensioneerd journaliste, met speciale interesse voor ecologie, filosofie en Latijns-Amerika.

Dirk De Schutter is emeritus hoogleraar filosofie (KULeuven en Universiteit Antwerpen). Hij vertaalde samen met Remi Peeters zes boeken van Hannah Arendt, waaronder *Totalitarisme* en *Het leven van de geest*, en samen schreven ze *Hannah Arendt: Politiek denker*. Dirk heeft ook een blog: <http://www.dirkdeschutter.com/blog/>.

Bronnen

Philipp Blom. Wat op het spel staat. Uitgeverij De Bezige Bij Amsterdam | Antwerpen, 2017. 224 p.

Dirk De Schutter en Remi Peeters. Hannah Arendt: Politiek denker. Uitgeverij Klement, 2015. 208 p.

Hannah Arendt. Het waagstuk van de politiek: Over politieke leugens en burgerlijke ongehoorzaamheid. Uitgeverij Klement, 2018. 112 p.

Hannah Arendt. Totalitarisme gevolgd door Het verhaal van de nationale staat en het einde van de rechten van de mens. Boom uitgeverij Amsterdam, 2017. 440 p.

Hannah Arendt. Denken. Uitgeverij Klement, 2012. 304 p.

Hannah Arendt. Oordelen. Uitgeverij Klement, 2016. 240 p.

Joanna Macy en Chris Johnstone. Actieve hoop: hoe de chaos in onze wereld onder ogen zien zonder gek te worden. Uitgeverij Waerbeke, 2016. 256 p.

Luc is actief in de draaischijf van Aardewerk.

'Het over de individuele inspanningen van klimaatbetogers hebben is vandaag een schijngevecht'

Sinds het begin van het nieuwe jaar hebben de Belgische scholieren al meer dan 12 weken gespijbeld voor het klimaat. Onderzoekers verbonden aan het Centre for Research on Environmental and Social Change (CRESC) van de Universiteit Antwerpen kropen begin januari in hun pen om te reageren op een aantal kritieken in de media.

Wie uit de pas loopt, krijgt heel wat tegenwind te verduren. Dat ondervonden duizenden stakende scholieren die de afgelopen weken op straat kwamen voor een klimaatvriendelijke samenleving, en dus voor hun toekomst. Hun aanstekelijk engagement werd echter niet door iedereen enthousiast onthaald.

In het huidige debat komen twee kritieken steeds terug. De eerste luidt dat je toch evengoed kunt betogen buiten de schooluren. Dat klopt niet. Net door de schoolbanken te verlaten, creëerden de scholieren hun momentum. Het overtreden van die symbolische grens, dat tikje burgerlijke ongehoorzaamheid, toont hun vastberadenheid om het klimaatprobleem aan te pakken. En hoe meer scholieren en betogers op straat komen, hoe minder populair de kritiek op het spijbelen.

Politici en beleidsmakers verstoppen zich ondertussen achter een tweede kritiek: 'Wat doen jullie zelf voor het klimaat?' kaatsen ze herhaaldelijk terug. Jongeren antwoorden dan keer op keer dat ze minder vliegen en geen vlees meer eten. Maar is dat nu de kern van de zaak? Is het echt zo interessant om te weten wat Anuna De Wever eet, terwijl ze net 35.000 jongeren heeft bijeengebracht om het beleid van koers te doen veranderen? Geëngageerde jongeren zoals zij leggen de vinger op de wonde, terwijl ze zelf niet aan de oorzaak van het probleem liggen. Juist daarom is het fout om hen op basis van individuele keuzes af te rekenen. Als de jonge generatie niet mee kan beslissen over de oorsprong van onze energie, ons voedsel of de prijs van een treinticket, waarom dan toch die vraag?

De vraag dient als afleidingsmanoeuvre. De vraag is bedoeld om het vooral niet te hebben over de vijftientig bedrijven zoals Shell of ExxonMobil die verantwoordelijk zijn voor de helft (!) van de globale uitstoot sinds 1988. Zolang we het hebben over plastic tentjes - in hemelsnaam - wordt er bijvoorbeeld niet gepraat over de uitstoot van de Gentse en Antwerpse haven. En dat komt sommigen goed uit.

Wanneer iemand de vraag stelt, is het niet de bedoeling om daarna positieve voorbeelden van ecologisch gedrag te verspreiden. De vraag dient evenmin om een open discussie te voeren over welke maatschappij we willen. Het tegenovergestelde is waar: onder het mom van 'vegen voor eigen deur' wordt een collectieve keuze gereduceerd tot individuele verantwoordelijkheid. Zodra jongeren zich als burgers gedragen, probeert men er terug consumenten van te maken. Terwijl ministers doen alsof ze blij zijn met het jeugdig klimaatengagement, doen ze hun uiterste best de politieke boodschap van tafel te vegen.

Terwijl ministers doen alsof ze blij zijn met het jeugdig klimaatengagement, doen ze hun uiterste best de politieke boodschap van tafel te vegen.

Een aantal prominente beleidsmakers gebruiken de vraag vooral om de eigen incoherenties verdoken te houden. Als de diverse betogers én het overgrote deel van de wetenschappers gelijk hebben - en dat hebben ze ook - dan dringt zich een maatschappelijke omwenteling van jewelste op. Of het nu gaat om landbouw, mobiliteit of energie, voor wie vasthoudt aan de status quo is dit weinig aantrekkelijk. Omdat ze huidige machtsverhoudingen en politieke carrières bedreigen, mogen de scholieren geen gelijk krijgen.

Naomi Oreskes en Erik M. Conway toonden met hun boek en gelijknamige documentaire 'Merchants of doubt' al aan hoe de fossiele industrie jarenlang clubjes klimaatontkenners

sponsorde. Deze professionele twijfelzaaiers hadden als doel een echt politiek debat en daaropvolgende klimaatactie uit te stellen. Want een effectief klimaatbeleid is slecht nieuws voor de fossiele winst. Deze strategie is echter op zijn retour: de wetenschappelijke consensus is al verpletterend sinds eind de jaren tachtig en slaagt er steeds beter in zichzelf te vestigen. Klimaatontkenners worden daarom gelukkig hoe langer hoe minder serieus genomen. De nieuwe strategie is dan om klimaatactie - en dus maatschappelijke verandering - uit te stellen door te schieten op de boodschappers.

Individuele consumptie is niet irrelevant, maar op dit moment is de discussie erover een schijngevecht dat niet gaat over het merendeel van de uitstoot. Volgens geograaf Michael Hulme draaien we de vraag beter om: 'Wat doet het klimaat voor ons? Hoe willen we als maatschappij omgaan met klimaatverandering? Willen we via emissiehandel de weg inslaan van verdere vermarkting? Willen we ons terugtrekken en samen met hogere dijken, ook hogere muren bouwen? Willen we deze window of opportunity laten passeren en wachten tot dé grote technische oplossing uitgevonden wordt?

Een andere mogelijkheid sluit beter aan bij sociaal-wetenschappelijke bevindingen en de slogans die nu op straat te horen zijn. Dit is een verhaal van klimaatrechtvaardigheid, waarbij de verandering én sociaal én grondig moet zijn. Deze opkomende globale beweging vertrekt van het feit dat de lagere en middenklassen het meest lijden onder de gevolgen van klimaatverandering, terwijl zij er weinig aan hebben bijgedragen. Zij eisen in de eerste plaats collectieve oplossingen zodat iedereen meekan. De oplossingen zitten niet in Tesla's, maar in treinen. Niet in nieuwe gasinfrastructuur, maar in warmtenetten en zonnepanelen. In een overgangsregeling voor werknemers uit de fossiele sector. In een rechtvaardige transitie waarbij niet de meest kwetsbaren, maar de sterkste schouders de grootste lasten dragen.

Deze beweging ziet klimaatverandering niet enkel als een dreiging, maar ook als een kans om naar een systeem te gaan dat beter werkt voor het overgrote deel van de mensheid. Ook onder Belgische jongeren én volwassenen slaat dit verhaal steeds meer aan. Zij klampen zich niet vast aan de onhoudbare gang van zaken, maar werken met een duurzaam toekomstbeeld. De hoop die ze hebben opgewekt, laat velen voelen dat er een andere wereld mogelijk is. De tegenwind die ze nu krijgen, is er omdat ze zaken in beweging hebben gezet.

Ewoud Vandepitte, Thomas Kuyper, Laure Herweyers, Didier Boost, Sylvie Van Dam, Axelle Meyermans, Dries Coertjens, Clemens de Olde, Frédéric Vandermoere, Ann Crabbé, Arne Saeys. Allen zijn verbonden aan het Centre for Research on Environmental and Social Change (CRESC) van de Universiteit Antwerpen.

Bron: dit stuk verscheen eerder op www.knack.be.

Laat bbp-groei varen als economisch kompas

Volgens Jonas Van der Slycken hoeft het uitblijven van bbp-groei geen reden te zijn tot angst of paniek. Sterker nog, er zijn duidelijke aanwijzingen om aan te nemen dat bbp-groei vaarwel zeggen een kans is om rechtstreeks in te zetten op duurzame welvaart en een billijke welvaartsverdeling. De enige ingrediënten die nodig zijn, zijn hoop en moed. Hoop om de toekomst anders voor te stellen dan bestaande uit kwantitatieve groei en moed om bbp te laten varen als belangrijkste economisch kompas.

Blind groeigeloof

Sinds de Tweede Wereldoorlog werd het nastreven van continue groei in het bruto binnenlands product (bbp) steeds belangrijker in tal van landen. Vandaag is – de pas recent uitgevonden – bbp-groei onvermijdelijk in het publieke debat. Politici en het gros van economen doen hun uiterste best om een economische expansie te realiseren. Aangezien bbp-groei het belangrijkste kompas is waarmee samenlevingen zich trachten te oriënteren, is het niet verwonderlijk dat de media uitgebreid berichten over bbp-prognoses, bbp-realisaties en fluctuaties in bbp-voorspellingen en bbp-resultaten. Bbp-groei wordt verwelkomd om te zorgen voor een stabiele marktwerking, om werkgelegenheid te scheppen en om aan milieubescherming te doen. De heersende opvatting is dat iedereen er wel bij vaart als het binnenlands product toeneemt (a rising tide lifts all boats). Economische expansie zorgt voor jobs, jobs, jobs. Een grotere maatschappelijke koek is gemakkelijker om te verdelen onder de marktparticipanten aangezien er meer te verdelen is. Daarbovenop beschikt de overheid over een groter budget om te herverdelen en te garanderen dat behoeftigen niet uit de boot vallen.

In een context van alomtegenwoordige groeidrang is het weinig verbazingwekkend dat het stimuleren van (inclusieve en duurzame) economische groei één van de zeventien Duurzame Ontwikkelingsdoelen is. De hoofdboodschap van dit blind groeigeloof en het impliciet gebruik van bbp als een benadering voor sociale welvaart laat zich samenvatten in twee uitgangspunten die hierna onder de loep genomen worden: (1) groei is economische groei en (2) meer groei is beter en doet alle economische problemen verdwijnen.

Oneconomische groei

Het is belangrijk om na te gaan of groei automatisch als economisch bestempeld kan worden en om te verifiëren of groei niet ten koste gaat van iets anders. Het is ook cruciaal om niet uit het oog te verliezen dat niet alle soorten groei even wenselijk zijn. Het Human Development Report van het United Nations Development Programme ziet economische groei als een middel voor menselijke ontwikkeling en definieert vijf types weinig begerenswaardige groei: (1) jobloze groei (de economie groeit zonder voldoende jobs te scheppen), (2) stemloze groei (een schijnbaar succesvolle economie die niet gepaard gaat met burgerrechten, participatie, en democratie), (3) meedogenloze groei (die gepaard gaat met hoge of stijgende ongelijkheid), (4) uniforme groei (met destructieve effecten op culturele diversiteit) en (5) toekomstloze groei (die de draagkracht van de aarde uitput en de kansen voor toekomstige generaties hypothekeert).¹ Deze vijf voorbeelden illustreren dat zich blindstaren op bbp-groei kan resulteren in neveneffecten met enorme maatschappelijke kosten die niet tot uiting komen in het bbp.

Om een uitspraak te doen over het welvaren van economieën is meer nodig dan een indicator die enkel de marktgebaseerde productie aan goederen en diensten weergeeft aangezien het bbp niet werd ontworpen als een sociale welvaartsmaatstaf. Het bbp is niet bruikbaar als een welvaartsindicator aangezien het bijvoorbeeld geen rekening houdt met (ongelijke) inkomensverdeling, milieuvervuiling, uitputting van natuurlijke hulpbronnen, alles wat buiten de markt gebeurt en vrije tijd. Daarnaast laat het bbp niet toe om een onderscheid te maken tussen gewenste economische activiteit en haar ongewenste gevolgen. Zo registreert het bbp bijvoorbeeld zowel een restaurantbezoek als ook de herstellkosten na een nucleair accident. Het feit dat het bbp ondanks deze tekortkomingen

wijdverbreid gebruikt wordt als een benadering voor sociale welvaart is mogelijk de 'grootste informatiefaling in de wereld'.

Als antwoord op deze bbp-beperkingen ontworpen Daly en Cobb de Index voor Duurzame Economische Welvaart (ISEW).³ Deze meer inclusieve welvaartsindicator brengt de kosten en baten van de economische activiteit in kaart en biedt een genuanceerder economisch beeld dan het bbp. Zo is het nastreven van kwantitatieve groei ongeacht de sociale kosten niet optimaal of zelfs contraproductief als de maatschappelijke kosten de maatschappelijke baten overschrijden. In dit geval is groei niet economisch maar oneconomisch aangezien groei maatschappelijk gezien meer vernietigt dan opbrengt. Toenemende milieuverontreiniging of een stijgende inkomensongelijkheid zijn voorbeelden die er voor zorgen dat groei niet langer automatisch gebombardeerd kan worden tot de zogezegde economische groei.

Een ongefundeerd geloof

Als groei niet noodzakelijk economisch en mogelijk zelfs oneconomisch is, is het geloof in groei nog te rechtvaardigen om bijvoorbeeld armoede te verlichten? Zorgt groei er voor dat de behoeftigen er op vooruitgaan? Een studie van de New Economics Foundation toont aan dat wereldwijde groei uitermate inefficiënt is om armoede te bestrijden. Tijdens 1990-2001 ging er van elke 100 dollar groei in het gemiddelde wereldinkomen per capita slechts 0,60 dollar om armoede (onder de dollargrens per dag) te verlichten. Bijgevolg is er per dollar armoedereductie 166 dollar aan wereldwijde productie en consumptie nodig, wat contraproductief is vermits de armsten de enorme milieukosten van deze groei meer dan proportioneel dragen.

Ook vanuit een meer inclusief welvaartsperspectief is groei niet langer aan te bevelen. Welvaartsstudies tonen voor tal van landen aan dat kwantitatieve bbp-groei zich niet langer vertaalt in een welvaartstoename. Bekeken op globale schaal is het welvaartsniveau niet gestegen sinds 1978. Een markante opmerking is dat in deze periode eveneens de ecologische draagkracht van de aarde werd overschreden en dat ook de levensvredigheid in veel landen geen significante verbeteringen meer kent sinds 1975.

Hoe komt het dat welvaart stagneert en groei de beloftes niet kan inlossen? Kwantitatieve groei gebeurt nu eenmaal niet in het ijle en is gekoppeld aan en beperkt door het aardse systeem. Toenemende consumptie en productie vergen een continue input van grondstoffen en brengen afvalstromen met zich mee. De maatschappelijke kosten van deze inputs en outputs zijn toegenomen aangezien de ecologische draagkracht van de aarde al enkele decennia overschreden is. Hiernaast is het ook belangrijk om onder ogen te zien dat economische activiteiten niet plaatsvinden in een politiek vacuüm zonder machtsrelaties. Bevoorrechte groepen kunnen zich bijvoorbeeld een meer dan evenredig deel toe-eigenen van het inkomen of het product dat bbp-groei met zich meebrengt waardoor de inkomensongelijkheid stijgt en de maatschappelijke welvaartsbijdrage van deze groei vermindert.

Vaarwel BBP-groei

Het obsessief nastreven van bbp-groei, ondanks het feit dat het bbp een slechte welvaartsindicator is en de mogelijkheid dat groei oneconomisch is, doet vermoeden dat groei niet langer een middel maar een doel op zich geworden is. Het onderscheid dat Aristoteles maakte tussen oikonomia (economie) en chrematistikè helpt om het doel van economische activiteit terug te vinden. Oikonomia is huishoudkunde (het besturen van het huishouden) en probeert om de gebruikswaarde voor alle leden van het huishouden te verhogen over de lange termijn, terwijl chrematistikè eerder verband houdt met het manipuleren van eigendom en rijkdom om de ruilwaarde voor de eigenaar te maximaliseren op korte termijn.⁶ Dit onderscheid verduidelijkt de noodzaak om economieën te heroriënteren in de richting van het algemene welvaartsbelang en weg te leiden van het nastreven van bbp-groei. Recent bekleemtoonden verschillende prominente

economen en wetenschappers andermaal de dringendheid om verder te kijken dan het bbp.

De richting, weg van bbp, is duidelijk. Alleen heersen er nog andere opvattingen over de positie ten opzichte van bbp. Kate Raworth pleit er bijvoorbeeld voor om agnostisch te zijn over wat er met het bbp gebeurt⁹, terwijl academici uit de ontgroeibeweging een minder neutrale positie innemen. Deze laatsten verdedigen degrowth als subversieve strategie om binnen het huidige dominante groeigeloof duidelijk te maken dat het pad richting toekomst niet enkel en alleen uit bbp-groei hoeft te bestaan. Ecologisch econoom Herman Daly ijvert op zijn beurt voor een overgang naar een steady state-economie die inzet op kwalitatieve ontwikkeling, in tegenstelling tot kwantitatieve groei.

Wat zowel Raworth, Daly als ontgroeidenkers met elkaar gemeen hebben, is dat ze economieën een ander elan geven door direct in te zetten op een rechtvaardige inkomensverdeling en een economische schaal die opereert binnen planetaire grenzen, in plaats van deze doelen te proberen bereiken via de ineffectieve bbp-omweg. Volgens Raworth is het doel van de economie om binnen planetaire grenzen een sociaal fundament te voorzien zodat er een veilige maar ook rechtvaardige zone ontstaat voor menselijk welzijn. Degrowth daarentegen wordt gedefinieerd als een democratische en herverdelende inkrimping van productie en consumptie die dient als middel om ecologische duurzaamheid, sociale rechtvaardigheid en welzijn te bereiken.

Welvaart verdelen zonder groei

Aangezien er vandaag weinig bewijs is dat het inzetten op kwantitatieve groei een welvaartsbijdrage levert en bbp-groei niet automatisch helpt om welvaart te beter (her)verdelen, biedt het loslaten van bbp-groei als doel kansen om welvaart meer inclusief te verdelen. Zoals Raworth stelt is het voorbijgestreefd om er van uit te gaan dat groei zal zorgen voor een minder ongelijke samenleving en dat groei milieuproblemen en -vervuiling helpt oplossen. Raworth kijkt verder dan het herverdelen van inkomens en pleit er resoluut voor om economieën zo te ontwerpen dat het verdelende karakter ingebed zit in economische interacties. Hiernaast ijvert de donut-economie voor een economie met een regeneratief design. Door deze alternatieve economie als circulair te ontwerpen, brengt ze niet langer enorme grondstoffen- en afvalstromen met zich mee.

Het loslaten van bbp-groei als beleidsdoel biedt mogelijkheden om in te zetten op beleidsinstrumenten die binnen een blind groeigeloof onhaalbaar leken. Aangezien grote ongelijkheden sociaal nadelig zijn en meer gelijke samenlevingen het bovendien op tal van economische en sociale indicatoren beter doen¹², is het belangrijk om ongelijkheid te beperken. Hulpmiddelen die hierbij kunnen helpen, zijn een minimum- en een maximuminkomen. Hierbij is het van tel dat het verschil tussen beide niet te hoog, noch te laag is zodat respectievelijk nefaste ongelijkheidseffecten beperkt blijven en economische incentives niet gefnuikt worden.

Het huidige groeimodel gebaseerd op massaconsumptie gaat voorbij aan het feit dat welvaart en welzijn cruciale niet-monetaire en niet-materiële componenten hebben. Een kortere werkweek met meer vrije tijd, deeltijds werk, zorg, vrijwilligerswerk, enzovoort opent deuren om welvaart en welzijn te stimuleren. Een heroriëntering van marktproductie naar maatschappelijke welvaart laat toe om alternatieve vormen van (re)productie zoals vrijwilligerswerk, commons, huishoudelijk werk, coöperaties, gemeenschapsgebaseerd werk en zorg meer naar waarde te schatten. Tim Jackson verklaart dat deze Assepoestereconomie stiefmoederlijk behandeld wordt binnen een groeicontext terwijl ze wel degelijk belangrijke troeven heeft. De Assepoestereconomie is koolstofarm, vermits ze geen enorme doorstroom aan materialen vereist. Hiernaast kent ze een hoge tewerkstelling doordat ze weerstaat aan het streven naar arbeidsproductiviteitswinsten.¹³ Inzetten op een productieverhoging per gewerkt uur houdt immers weinig steek in de koolstofarme en arbeidsintensieve 'sociale en persoonlijke diensten' sector, precies omdat menselijk contact en menselijke interactie centraal staan. Zo zorgt het rechtstreeks

toespitsen op arbeidsintensieve (en koolstofarme) sectoren voor meer tewerkstelling dan de ongerichte poging om jobs, jobs, jobs indirect te bereiken door in te zetten op kwantitatieve groei.

Ook op fiscaal vlak bestaan er mogelijkheden om een sociaalecologische welvaartstransformatie te bespoedigen. In plaats van een taks shift van arbeid naar kapitaal is er een ecologische belastinghervorming nodig. Deze ecologische belastinghervorming houdt een verschuiving in van arbeid en kapitaal naar milieu zodat wenselijke zaken zoals werk en sparen minder belast en ongewenste zaken zoals grondstoffenverbruik en vervuiling meer belast worden. Deze belastinghervorming kan ervoor zorgen dat het herstellen van gebruiksvoorwerpen, het hergebruik van grondstoffen, het vermijden van vervuiling en circulaire ontwerp- en procesinnovaties gestimuleerd worden. Deze bijstelling van de prijsstructuur zorgt voor de eerste incentives om de omslag te maken naar een hernieuwbare samenleving.

Zullen deze prijsaanpassingen voldoende zijn om te verzekeren dat economieën binnen planetaire grenzen blijven? Om ervoor te zorgen dat er niet meer fossiele brandstoffen verbrand worden dan het koolstofbudget dat ons rest? Zijn er plafonds of quota nodig om de instroom of emissies van fossiele brandstoffen te reguleren en sterk te reduceren consistent met de klimaatdoelstellingen van Parijs? Rockström en collega's kaderen de decarbonisatieuitdaging via een koolstofwet ('carbon law'): om klimaatopwarming onder 2°C te houden, is het nodig om CO₂-emissies elk decennium te halveren tussen 2020 en 2050.¹⁴ Door fossiele brandstoffen te limiteren met een plafond dat bijvoorbeeld a rato van de koolstofwet krimpt, wordt de weg vrijgemaakt voor hernieuwbare energie en wordt de menselijke creativiteit andermaal gestimuleerd om sociale en circulaire innovaties te bedenken.

Het hierboven beschreven economisch systeem, dat rechtstreeks inzet op inclusieve en duurzame welvaart en bovendien ontworpen is om welvaart fair te verdelen, zal een meer welvarende samenleving hebben dan een expansiegerichte economie. Bovendien zal deze economie minder sociale en milieukosten ten gevolge van ongelijkheid en niet-duurzame productiewijzen met zich meebrengen. Zo dienen er minder uitgaven te gebeuren om zichzelf te beschermen tegen de ongewenste neveneffecten van economische activiteiten. Hiernaast zorgen dalende sociale en milieukosten ervoor dat er minder gezondheidsuitgaven nodig zijn om te herstellen van deze schadelijke neveneffecten, wat een verdere stimulans is voor onze sociale zekerheid.

Voetnoten

'United Nations Development Programme' (1996). Human Development Report. New York: Oxford University Press.

Van den Bergh, J. C. J. M. (2009). 'The GDP paradox'. *Journal of Economic Psychology*, 30, pp. 117-135.

Daly, H. E., & Cobb, J. B. (1989). 'For the Common Good: Redirecting Economy toward Community, the Environment, and a Sustainable Future'. Boston: Beacon Press.

Woodward, D. & Simms, A. (2006). 'Growth isn't working: The unbalanced distribution of benefits and costs of economic growth' (New Economics Foundation).

Kubiszewski, I., Costanza, R., Franco, C., Lawn, P., Talberth, J., Jackson, T., & Aylmer, C. (2013). 'Beyond GDP: Measuring and achieving global genuine progress'. *Ecological Economics*, 93, pp. 57-68.

Stiglitz, J., Sen, A., & Fitoussi, J.-P. (2009). 'Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress'. Retrieved from www.stiglitz-sen-fitoussi.fr.

Costanza, R., Kubiszewski, I., Giovannini, E., Lovins, H., McGlade, J., Pickett, K., Wilkinson, R. (2014). 'Time to leave GDP behind'. *Nature*, 505, pp. 283-285.

Raworth, K. (2017). 'Doughnut Economics - Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist'. London: Random House Business Books.

Daly, H. E. (2016). 'Economie voor een volle wereld'. 11. Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F., & Martinez-Alier, J. (2013). 'What is Degrowth? From an Activist Slogan to a Social Movement'. *Environmental Values*, 22, pp. 191-215.

Pickett, K. & Wilkinson, R. (2010). 'The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger'. London: Penguin.

Jackson, T. (2017). 'Prosperity without Growth – Foundations for the Economy of Tomorrow (2nd Edition)'. London: Routledge.

Rockström, J., Gaffney, O., Rogelj, J., Meinshausen, M., Nakicenovic, N., & Schellnhuber, H. J. (2017). 'A roadmap for rapid decarbonization - Emissions inevitably approach zero with a "carbon law".' *Science*, 355(6331), pp. 1269-1271.

Jonas Van der Slycken is doctorandus in de Ecologische Economie aan de Universiteit Gent.

Bron: dit stuk verscheen eerder in *Samenleving & Politiek*, Jaargang 25, 2018, nr. 5 (mei), pagina 39 tot 44.

De toekomstige geschiedenis van de politieke economie (deel 1)

Jan Vanlommel maakte een Nederlandse vertaling van een tekst van Eric Zencey, auteur en spreker aan meerdere universiteiten in de Verenigde Staten, die sinds de economische crisis in 2008 onder de aandacht kwam voor zijn ideeën over een ander soort economie.

De economische wetenschap negeert thermodynamica

Ecologische Economie en haar gevolgtrekking, het 'Steady state' economische denken, vertegenwoordigen een stap voorwaarts voor de economische wetenschap maar ook een terugkeer naar hoe ze in het verleden werd bedreven. In de negentiende eeuw was economie een onderdeel van een grotere onderneming: de 'politieke economie', een geïntegreerde behandeling van zeden en economie, ultieme doelen en efficiënte middelen. Op het einde van die eeuw scheidde de economie zich af van de politieke economie en liet zo de politieke wetenschap en politieke filosofie achterwege. Dat deed ze ten dienste van het ideaal om strikt wetenschappelijk te worden.

Dan is het vreemd dat zij, als enige onder disciplines met enige pretentie tot analytische strengheid, vastberaden heeft weerstaan aan de thermodynamische revolutie die woedde in de natuur- en levenswetenschappen in de negentiende en vroege twintigste eeuw. Fysica, biologie, chemie, geologie en zelfs geschiedkunde werden getransformeerd, niet de economie.

Ik denk dat we dit kunnen wijten aan slechte timing, moedwillige onwetendheid, en olie.

Slechte timing

In de late negentiende eeuw was de fysica de archetypische wetenschap en fysica was Newtoniaans mechanisme. Onwetend over wat een jonge thermodynamische theoreticus genaamd Albert Einstein weldra zou doen met het Newtoniaanse paradigma dat zij nastreefden, begonnen Stanley Jevons en andere economische 'wetenschappers' de economie wiskundig te modelleren als sets en subsets van op zichzelf staande, gelijke en tegengestelde acties en reacties (3e wet van Newton, red.), vrolijk (en expliciet) aannemend dat alle economische activiteit bestaat uit ahistorische, dat wil zeggen omkeerbare, processen. Niemand die ook maar de minste kennis heeft van de wet van entropie zou dit gesteund kunnen hebben. Entropie is de pijl van de tijd, de wet van de onomkeerbaarheid; ze beschrijft het eenrichtingsverkeer van energiegebruik. Een puur mechanisch proces kan voor- of achterwaarts lopen, maar we zullen nooit een machine uitvinden die uitlaatgassen, warmte en beweging kan opzuigen en transformeren in benzine. De entropiewet kan je vertellen waarom. Newton kon dit niet.

Net zoals een consument zou kunnen kiezen om een recent gekocht toestel te houden, hoewel een nieuwer en beter model op de markt is gebracht, waren neoklassieke economen niet van plan om hun gloednieuwe denken opnieuw uit te rusten en zo de veranderingen te weerspiegelen van de onderliggende metafysica die ze zo gretig hadden overgenomen. Daar leek volgens hen geen reden toe te zijn.

'Leek' is het operationele woord hier. Omdat het entropieproces de pijl van de tijd is, en omdat de Ecologische Economie (EE) dat proces in het centrum van haar analyse plaatst, is het volkomen gepast voor EE om haar onderwerp en zichzelf als discipline in historische termen te verstaan. Zoals bij andere paradigmabepalende inzichten lijkt het volgende vanzelfsprekend eens het is gesteld: elementen van het neoklassieke model die voor waar konden doorgaan op een grote en vergevende planeet honderd jaar geleden zijn duidelijk niet waar vandaag, wanneer de bron- en opslagdiensten van de planeet zwaar aangeslagen worden, wanneer natuurlijk kapitaal de limiterende factor is bij productie, wanneer we met zeven miljard zijn en onze economische noden, capaciteiten en verwachtingen versterkt zijn door onze toegang tot de aloude zonneshijn van fossiele brandstoffen.

Moedwillige onwetendheid

Door de economie als een gesloten en circulair systeem te modelleren, hebben neoklassieke economen zichzelf aangemoedigd te opereren in een door de methodologie gedwongen staat van ontkenning over de fysische wortels en ecologische gevolgen van onze welvaartscheppende activiteiten. En toch heeft de economische wetenschap geen crisis ervaren die het paradigma doet wankelen. Noch klimaatverandering noch eender welke andere bron- en opslagcatastrofes die de beschaving het hoofd moeten bieden zijn geweten aan slechte economische theorie. Eén reden: Neoklassieke economen slagen erin milieukosten te behandelen als 'externaliteiten'. Hoe zou aantasting van het milieu het resultaat kunnen zijn van economische activiteit als het buiten de economie staat?

In haar zelfbevestigende isolatie van de economie van de natuur en theorie van de realiteit komt neoklassieke economie neer op een hoogst principiële praktijk van solipsisme. Wanneer deze pathologie zich manifesteert bij een individu, brengt het onaangename gevolgen met zich mee die uiteindelijk tot enige reflectie en persoonlijke groei zouden kunnen aanmoedigen. Dit lijkt niet zo met de collectieve waan van mainstream economen. Bewijzen van onze aanhoudende ecologische catastrofe vallen ver van hun gezichtsveld - niet alleen disciplinair maar ook geografisch, wanneer de meer welvarende landen (waartoe de overgrote meerderheid van de economen behoren) hun ecologische voetafdruk exporteren naar de verarmde naties van de wereld. En voor een aantal generaties (minstens sinds Reagan Carter versloeg, Carter's zonnepanelen van het Witte Huis verwijderde en een tijdperk van groei van het BNP inluidde door deregulering van de sociale en ecologische gevolgen van economische activiteit) is er een sterke zelf-selectie geweest onder economiestudenten. Studenten met enige vorm van diepe persoonlijke connectie met natuurlijke systemen hebben de neiging de studie van de standaard economische wetenschap onaantrekkelijk, onaangenaam en hopeloos deprimerend te vinden. Dit laat het veld over aan diegenen die elke vraag over morele en ethische gevolgen van economische activiteit, elke vraag over de gezondheid en het onderhoud van de natuur, elke vraag over de relatie van de economie met de grotere sociale en natuurlijke systemen waarin het opereert het liefst als irrelevant voor hun professioneel doel beschouwen.

Olie

Je zou verwachten dat een discipline met zulk een aantoonbaar gebrekkige kijk op haar onderwerp in haar opzet zou mislukken - zou mislukken om wijze raad aan te bieden over het vergroten van het aandeel rijkdom waarvan mensen kunnen genieten. Maar de economische wetenschap heeft klaarblijkelijk veel succes gehad. Ondanks regelmatige dalingen en financiële crisissen is de welvaart gegroeid en gegroeid en gegroeid. Ik denk dat er een verklaring is die zichtbaar wordt door de conceptuele lens van de Ecologische Economie, die ons vertelt dat energie geen waar zoals een ander is maar een fundamentele factor van de productie (onderdeel van een trio: materie, energie en menselijke ontwerp-intelligentie). Wanneer je economie functioneert op basis van een energiebron die welvaartswaarde produceert tegen een ratio van 100 op 1, of beter (de geschatte EROI (energy return on investment, red) die petroleum ons gaf in de vroege 20e eeuw), dan zal de economie een behoorlijke rijkdom genereren onafhankelijk van wat je gelooft over de werking ervan.

Dat wil zeggen, hoge EROI-olie gaf de nieuwe economische wetenschap immuniteit om weerlegd te kunnen worden door gebeurtenissen. Maar falsifieerbaarheid van principes en beweringen is een stevige maatstaf voor een wetenschap. (Niet-falsifieerbare overtuigingen worden 'geloof' genoemd.)

In werkelijkheid heeft de discipline een free-riderprobleem - ze kreeg een vrijgeleide om zichzelf en haar onderwerp verkeerd te begrijpen door de enorme kracht van olie. Je zou het ook een Midas-probleem kunnen noemen, naar de legendarische koning die alles wat hij aanraakte in goud veranderde, inclusief zijn maaltijd en zijn dochter. De welvaart die olie heeft gegenereerd, maakte het onmogelijk voor de economische discipline om op enige fundamentele manier aan te sluiten bij andersheid, inclusief de andersheid van de planeet en haar rol in net die processen die de economische wetenschap veronderstelt te modelleren.

De macht om rijkdom te creëren gaf Midas een onhoudbaar leven als een complete solipsist. De macht van olie om rijkdom te creëren heeft een gelijkaardig effect gehad op de Neoklassieke economie. Illustratie: Giovanni Caselli uit 'The age of fable'.

Jan Vanlommel is actief in de draaischijf van Aardewerk.

Bron: <https://steadystate.org/the-future-history-of-political-economy-part-1/>

Waarom SDGs de status quo in stand houden?

Yelter Bollen vertaalde de openingstoespraak die Thomas Block heeft gehouden tijdens een SDG-debat met Minister Alexander De Croo, toenmalig burgemeester Daniel Termont, voormalig directeur van VN Habitat Joan Clos, en zichzelf. Dit debat werd georganiseerd door Eurocities en Stad Gent, op 4 juni 2018.

Je ziet ze steeds meer, die kleurrijke SDG-pins die fier op de kraag of de borst worden gespeld. Het aantal fans van de Sustainable Development Goals (SDGs) lijkt te groeien. Net omdat we de duurzaamheidsuitdaging serieus moeten nemen, sta ik sceptisch ten aanzien van de SDGs, een verzameling van 17 mondiale doelen die in 2015 werden opgesteld door de Verenigde Naties (VN). Voor alle duidelijkheid: ik ga er volledig mee akkoord dat het streven naar duurzame ontwikkeling één van de grootste maatschappelijke uitdagingen is van onze tijd. Indien we voor iedereen een goed leven willen garanderen binnen de planetaire grenzen, moeten we onder meer de klimaatverandering en het verlies aan biodiversiteit terugdringen (Steffen e.a. 2015), of meer concreet de hoeveelheid grondstoffen die we gebruiken reduceren met een factor van twee tot zes (O'Neill e.a. 2018). Tegelijkertijd moeten we de kloof tussen arm en rijk dichten. Zowel op wereldvlak als binnen landen groeit de ongelijkheid in inkomens en in toegang tot zorg, onderwijs en andere basisvoorzieningen (Wilkinson e.a. 2009; Piketty 2014). Het gezamenlijk aanpakken van deze ecologische en sociale uitdagingen vergt radicale transitie van de dominante systemen die ons dagelijks leven bepalen, zoals ons mobiliteitssysteem, ons energiesysteem en ons voedselsysteem. Als pleitbezorger van 'sterke duurzaamheid' trek ik de bestaande politieke machtsstructuren en economische modellen in twijfel, vooral omdat de hierboven vermelde sociale en milieuproblemen in deze dominante structuren zijn geworteld. De transitie naar meer duurzame systemen kunnen we echter niet als gegeven beschouwen. Integendeel, een werkelijke (in tegenstelling tot een retorische) politiek van duurzaamheid impliceert harde keuzes en strijd, en het is in deze politieke praktijk dat antwoorden gevonden zullen worden (Meadowcroft 2011).

Eerst en vooral moeten we onderkennen dat de meeste duurzaamheidsvraagstukken erg complex zijn. Er is niet enkel onzekerheid over de wetenschappelijke kennisbasis die we kunnen gebruiken om deze problemen op te lossen, maar bovendien bestaat er onenigheid over allerlei normen en waarden. Daarom worden duurzaamheidskwesaties vaak bestempeld als 'wicked problems'. We worden geconfronteerd met zowel een discussie tussen allerlei academici over de wetenschappelijke feiten (bijvoorbeeld i.v.m. GGOs, nucleaire energie, rekeningrijden) als met een dispuut tussen verschillende maatschappelijke actoren over het gewenste toekomstbeeld: in welke wereld willen we leven? Of meer specifiek: welk voedselsysteem willen we ondersteunen? Welk mobiliteitsmodel hebben we nodig? In welk energiesysteem geloven we?

Ten tweede wenst het bestaande regime (d.w.z. het dominante socio-technische systeem) de huidige situatie in stand te houden. Een radicale transitie lijkt voor de gevestigde orde zelden noodzakelijk omdat de bestaande balans tussen winnaars en verliezers in hun voordeel uitdraait. Naast het streven naar machtsbehoud door de elite spelen ook andere zogenaamde lock-ins vaak een rol, zoals de bestaande infrastructuur, het groei-paradigma of het geloof in louter technologische oplossingen.

Met dit in het achterhoofd, geloof ik dat de rol en de impact van de 17 SDGs (en de hele logica achter dit model) op zijn best bescheiden en in het slechtste geval contraproductief zal zijn. Zeker indien we streven naar een werkelijke transformatie van een aantal belangrijke systemen. Ik zal drie brede kritieken formuleren, of eerder drie valkuilen.

Eerst en vooral: de SDGs passen zeer goed in een linear, top-down managementmodel dat niet strookt met de wickedness van duurzaamheidsproblemen. Het SDG-model plaatst een heel aantal doelstellingen, targets en indicatoren op de voorgrond. Hajer en collega's (2015) waarschuwen voor wat zij 'cockpitisme' noemden: de illusie dat top-down sturing door de overheid en intergouvernementele organisaties op zich volstaat om mondiale

problemen op te lossen. Meer nog, organisaties kunnen de niet-bindende SDGs en het monitoringsysteem gebruiken om te doen alsof zij duurzaamheid ten gronde aanpakken, al dan niet met een doel-middelverwarring als gevolg. Zo merken we dat op tal van bestaande zaken (bv. onderwijsvakken, bedrijfsstrategieën, overheidsrapporten) SDG-labels en -iconen worden geplakt zonder ook werkelijk te streven naar systemische verandering (van respectievelijk de universiteit, het bedrijf, het beleid). Zulke acties simuleren allesbehalve verandering. Integendeel, zij houden mee de status quo in stand.

Zelfs indien je lineaire managementmodellen genegen bent, kampen de SDGs met verschillende problemen: het SDG-model biedt geen uitgestippeld plan om de 17 SDGs, en de bijhorende 169 doelstellingen, praktisch te vertalen en dan te implementeren. Ik zal dit wat concreter trachten te illustreren. Een van de doelstellingen van SDG11, dat ernaar streeft om steden inclusiever, veiliger, veerkrachtiger en duurzamer te maken, luidt bijvoorbeeld als volgt: 'Positieve economische, sociale en ecologische verbanden ondersteunen tussen stedelijke, voorstedelijke en landelijke gebieden door de nationale en regionale ontwikkelingsplanning te versterken'. Hoe kan een land als België dat soort doelstelling vertalen en implementeren? We weten niet welke eerste stap moet leiden tot een tweede stap, die op zijn beurt weer een derde stap in gang zou moeten zetten, enzovoort. Hoe moeten we deze doelstelling (of beter: wens) ontwarren? (Hoe) moeten we hieromtrent deliberatieve processen organiseren? Wie is voor welk onderdeel verantwoordelijk? En hoe zit het met de data die we nodig hebben om dan vooruitgang in kaart te brengen? Zelfs over de belangrijkste doelstellingen ontbreekt het ons vandaag aan adequate maatstaven.

Mijn tweede kritiek heeft ook betrekking op het 'status quo'-karakter van de SDGs. De 17 doelstellingen zijn ontwikkeld in de schoot van de Verenigde Naties, een organisatie die ik doorgaans plaats onder de noemer 'ecologische modernisering'. We ontwaren in deze benadering veeleer een klassieke techno-optimistische kijk op het aanpakken van duurzaamheidsproblemen. Zeker in situaties waarin de tijdshorizon amper vijftien jaar bedraagt (de SDGs mikken op 2030) is het gangbaar dat wordt ingezet op innovaties die quasi uitsluitend mikken op eco-efficiëntie. Ideeën over technologische innovatie worden hier ook stevast gecombineerd met assumpties inzake groene groei en 'trickle-down economics' (het geloof dat welvaart eerst de elite ten goede zal komen, maar dat daarna de welvaart ook laag na laag doorsijpelt tot groepen die in armoede leven). Het hanteren van dergelijke logica's geeft als resultaat dat rijke Westerse landen zeer hoog scoren op de SDG-Index die werd ontwikkeld door prof. Jeffrey Sachs (2017). De top 12 van deze index ziet er als volgt uit: (1) Zweden, (2) Denemarken, (3) Finland, (4) Noorwegen, (5) Tsjechië, (6) Duitsland, (7) Oostenrijk, (8) Zwitserland, (9) Slovenië, (10) Frankrijk, (11) Japan en (12) België. Al deze geïndustrialiseerde en ontwikkelde landen hebben een zeer hoge ecologische voetafdruk. Gegeven de ecologische en sociale uitdagingen, baren de door de VN uitgetekende transitietrajecten mij zorgen. Nog meer streven naar economische groei? Nog meer uitbuiting van zowel de natuur als het Globale Zuiden? Een nog groter geloof in louter technologische oplossingen die het politieke karakter van duurzaamheidskwesties negeert?

Mijn derde kritiek betreft het brede of algemene karakter van de 17 SDGs. Je moet al hard zoeken om een probleem te vinden dat niet op de een of andere manier gerelateerd is aan een van de SDGs. Het SDG proces is een uitstekend voorbeeld van hoe landen, drukkingsgroepen en lobbymachines gevochten hebben om hun thema's en belangen op te laten nemen. Uiteindelijk weerspiegelen de SDGs hierdoor elk van deze perspectieven, zonder dat er prioriteiten zijn aangebracht. Wanneer alles als 'strategisch' bestempeld wordt, is er wat mij betreft gewoon geen strategie. Het hoeft dan ook weinig verbazing te wekken dat de SDGs niet alleen gepromoot worden door een aantal sociale bewegingen en groene NGO's, maar dat zij ook omarmd worden in Davos (waar het Wereld Economisch Forum plaatsvindt) en door multinationals als Coca-Cola of Monsanto. De SDGs zijn (redelijk) slecht gedefinieerd. Elk van de doelstellingen blijft bijzonder open, wat ruimte laat voor softe of zwakke interpretaties van duurzaamheid.

De ontwikkeling van de SDGs is op zich natuurlijk een diplomatiek succes op het hoogst mogelijke niveau, en ze zetten een interpretatie van duurzaamheid op de agenda die aannemelijk en toegankelijk is voor heel wat actoren. Het belang en de meerwaarde van een gedeelde agenda wil ik zeker niet ontkennen, maar meer nog wil ik wijzen op het gevaar dat de SDGs gebruikt worden om de status quo te handhaven, al dan niet bewust. Zoals aangehaald hebben we transities nodig naar een sociaal rechtvaardige en ecologisch duurzame maatschappij. Daarom hebben we nood aan een waarde- en waardenvol debat over wat er prioritair zou moeten zijn bij een geïntegreerde systemische transformatie. Zoals Keeley en Scoones beargumenteren, is het daarbij noodzakelijk dat we ons afvragen wie wat beslist voor wie, met welk doel, vanuit welke belangen, en wie daarbij verliest of wint. Een sterk duurzaamheidsdebat mag daarenboven de olifant in de kamer niet negeren: ons dominant economisch model, alsook de manier waarop we economische vooruitgang meten. Zonder hier uitvoerig op in te gaan, stel ik voor het debat te versterken en te verbreden door gebruik te maken van denkkaders uit de ecologische economie, de economie van het gemene goed, de post-groei economie en de deeleconomie, door ideeën in te brengen vanuit bottom-up initiatieven die ook geloven in de rol van commons en efficiëntie, en die raamwerken opstellen voor nieuwe politieke ruimten, nieuwe belastingsystemen en nieuwe deliberatieve systemen.

Pas wanneer we een transformatieve agenda proberen ontwikkelen en implementeren, zullen we geconfronteerd worden met het wicked en politieke karakter van duurzaamheidskwesities, en zeker ook met de vele lock-ins die in stand gehouden worden door de huidige systemen. Het worden écht boeiende en stevige tijden als we stoppen met te doen alsof. Uiteraard zal dan wel het aantal mensen met een kleurrijke SDG-pin op hun jas afnemen.

Referenties

Hajer, M., Nilsson, M., Raworth, K., Bakker, P., Berkhout, F., de Boer, Y., Rockström, J., Ludwig, K., Kok, M. (2015), Beyond Cockpit-ism: Four Insights to Enhance the Transformative Potential of the Sustainable Development Goals. *Sustainability*, 7, 1651-1660.

Keeley, J., Scoones, I. (2003), *Understanding Environmental Policy Processes: Cases from Africa*. London: Earthscan.

Meadowcroft, J. (2011), Engaging with the politics of sustainability transitions. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 1(1), 70-5.

O'Neill, D.W., Fanning, A.L., Lamb, W.F., Steinberger, J.K. (2018), A good life for all within planetary boundaries. *Nature Sustainability*, 1, 88-95.

Piketty T. (2014) *Capital in the Twenty-First Century*. Harvard University Press, Cambridge.

Sachs, J.D., et al. (2017), *SDG Index and Dashboards Report 2017*. International spillovers in achieving the goals. Sustainable Development Solutions Network.

Steffen W., Richardson K., Rockström, J. et al. (2015) "Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet" *Science* 347 (6223) 1259855.

Wilkinson R. and Pickett K. (2009) *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*. Allen Lane, London.

Thomas Block is directeur van het Centrum voor Duurzame Ontwikkeling en docent 'Duurzaamheid en governance' binnen de vakgroep Politieke Wetenschappen aan de Universiteit Gent.

Yelter Bollen is onderzoeker bij Arbeid & Milieu.

Bron: <http://www.cdo.ugent.be/blog/pitfalls-sdgs>

Noodzakelijke en realistische paradigmashift naar een vreedevolle samenleving

Geneviève Souillac stelt dat het nodig is om oude opvattingen en praktijken over de menselijke natuur, oorlog en vrede, die nog steeds al te vanzelfsprekend in de dominante westerse visie aanwezig zijn, te herzien. En een transitie te maken naar een nieuwe visie op mens en samenleving, gebaseerd op coöperatie, conflictoplossing en het creëren van voorwaarden voor verzoening. In de antropologie ziet ze een overvloed aan gegevens die kunnen inspireren tot het organiseren van vreedevol samenleven binnen en tussen gemeenschappen en volkeren.

Paradigmashift

Een paradigma is een geheel van opvattingen en praktijken binnen een wetenschappelijke discipline of in de maatschappij, die als normaal en gangbaar worden beschouwd en zelden in vraag worden gesteld. Vanuit ervaringen en inzichten, eerst van enkelen en gaandeweg van almaar meer mensen, kan er een groeiende kritische bevraging komen van het paradigma, wat kan leiden tot een paradigmashift, een overgang van het oude naar het nieuwe paradigma. In dat nieuwe paradigma zullen andere denkwijzen en praktijken de nieuwe evidentie worden en de oude vervangen.

Geneviève Souillac (GS) past dit toe op het paradigma dat in de westerse wereld gangbaar is bij het denken over de realisatie en bewaring van vrede, en het geheel van praktijken die daarmee verbonden zijn. Als het 'oude' maar nog steeds gangbare paradigma stelt ze het geloof in de noodzaak te militariseren om de vrede te bewaren, vanuit de opvatting dat oorlog onvermijdelijk is. Hoewel niemand het wil, kwam het in de recente geschiedenis toch nog steeds tot gewapend ingrijpen en oorlog, waarbij ter verantwoording uitdrukkingen gebruikt werden als: "We moeten toch iets doen, we hebben geen keuze". Dat men in de situatie beland is waar men geen andere keuze meer ziet en oorlog dus onvermijdelijk lijkt, komt net voort uit het feit dat de westerse maatschappij vastzit in het heersende 'oude' paradigma met de daarbij horende visies op mens, oorlog en vrede.

Vanuit inzichten in hoe met conflicten kan worden omgegaan, is het ook duidelijk dat het moment waarop oorlog onvermijdelijk wordt, het eindpunt van een hele conflictevolutie is waarbij op heel wat momenten keuzen zijn gemaakt over de manier om ermee om te gaan. Denk aan de bedragen die naar militarisering gaan en heel de organisatie ervan, en aan de erg beperkte aandacht voor en het verwaarloosbare budget dat besteed wordt aan methoden van geweldloze conflicthantering. Het zijn voorbeelden van de manier waarop in het oude paradigma voorbereidingen worden getroffen om met conflicten om te gaan. Zodra het tot een conflict komt, zal er logischerwijze gebruikgemaakt worden van die methode waarmee men zich heeft voorbereid, waardoor men geen andere keuze meer ziet.

Naar een nieuw paradigma

GS gaat uit van de vaststelling dat we onze menselijke verantwoordelijkheid niet kunnen ontlopen en dat we bovendien wereldwijd almaar meer moeten leren omgaan met een pluraliteit van tradities, culturen, levensopvattingen en dergelijke. In wat volgt lees je waarop zij zich baseert om een realistische hoop te voeden om naar een nieuw paradigma te evolueren en hoe dat op verschillende niveaus van de maatschappij dient te gebeuren.

Ze vindt in de antropologie een veelheid aan methoden van geweldloze conflicthantering en vreedevol samenleven. Ook archeologische bevindingen tonen volgens Souillac aan dat er geen grond is voor de opvatting, die nog steeds regelmatig opduikt en deel uitmaakt van het oude paradigma, dat de mens inherent gewelddadig, competitief en oorlogszuchtig zou zijn en dat oorlog er altijd geweest zou zijn.

Antropologie als rijke bron voor het denken over en realiseren van vredevol samenleven

Volgens GS toont de antropologie aan dat mensen volledig in staat zijn om in vreedevolle gemeenschappen te leven. Daarnaast kaart ze aan dat we te weinig het enorme potentieel aan inzichten vanuit concrete samenlevingsvormen, doorheen de tijd en wereldwijd, benutten in het realiseren van vrede.

Ze constateert dat groepen, stammen, naties, en groeperingen daarbinnen, over de tijd heen en wereldwijd allemaal hun eigen methoden hadden voor conflicthantering en dat de meeste van die methoden niet gewelddadig waren/zijn. Daartoe horen bijdragen van individuen, methoden om onderling conflicten te hanteren, het gebruik van externe bemiddeling/arbitrage, en soms van het gerecht.

We kunnen samenlevingsvormen op een as plaatsen, met aan het ene uiterste wat we de negatieve pool kunnen noemen, namelijk de meest gewelddadige vorm van conflicthantering, en aan de positieve pool de meest vreedevolle, geweldloze. We kunnen inzichten opdoen uit de culturen en samenlevingsvormen die dichterbij de positieve pool staan.

GS spreekt over intern vreedevolle samenlevingen – vredevol binnen de gemeenschap – en vredessystemen – met vrede tussen twee of meer gemeenschappen – en geeft talrijke voorbeelden, waaronder: de tien stammen in het Boven Xingu Bassin in Brazilië, die teruggaan tot 1880 en vier verschillende taalfamilies bevatten, de aboriginals in het Centraal Maleisische schiereiland, de Inuit in Groenland, de Iroqui van Noord-Amerika en de aboriginals van de Great Western Desert in Australië.

In vreedevolle samenlevingen ziet ze bepaalde geloofssystemen die bevorderlijk zijn voor geweldloosheid, en extreem lage percentages van fysiek geweld. Gemeenschapsvorming en conflicthantering zijn gebaseerd op geweldloosheid. In vredessystemen ziet ze een overkoepelende sociale identiteit, een beleving van eenheid door voortdurende interacties, rituelen en uitwisselingen, onderlinge banden tussen subgroepen, wederzijdse afhankelijkheid, kernwaarden die niets met oorlogvoering te maken hebben, ceremonies en symbolen die vrede versterken, werkzame processen en instellingen voor conflicthantering.

Visie op de menselijke natuur

GS stelt dat de mens in het dominante westerse paradigma gezien wordt als inherent gewelddadig, competitief en oorlogszuchtig. Daarnaast leeft de overtuiging dat oorlog er altijd geweest is. In het debat over de menselijke natuur gaat men echter kijken naar gemeenschappen van jager-verzamelaars als uitdrukkingen van de 'oorspronkelijke menselijke natuur'. Uit de archeologie blijkt duidelijk dat de vroege jager-verzamelaars vredelievend waren. Tot een bepaald kantelmoment vindt men geen uitdrukkingen van geweld, agressie en oorlog. Zodra die praktijken hun intrede doen, vinden ze steeds direct een uitdrukking in gebruiksvoorwerpen, instrumenten en in de kunst; bijvoorbeeld gespecialiseerde wapens, versterkingen, afbeeldingen van oorlog, veel afbeeldingen van overlijdens en begrafenissen met tekenen van een gewelddadige dood. De overgangen van vredelievende tijden, waarin geen enkel teken van geweld of oorlog teruggevonden wordt, naar tijden met agressie, geweld en oorlog gebeurden alle – op misschien één uitzondering na – binnen de laatste 10.000 jaar. Dat betekent dat de mens in het grootste deel van de twee miljoen jaar dat hij op aarde leeft, geen oorlog heeft gevoerd. We vinden ook terug dat geweld en oorlog toenemen naarmate de gemeenschappen groter en complexer worden, met een sterkere hiërarchische structuur.

Voorbeelden van positieve transformatie naar vredessystemen

Ik vermeldde hierboven de kantelmomenten van een vreedevolle tijd naar een tijd met agressie, geweld en oorlog. Het is gebleken dat gemeenschappen en volkeren echter ook

kunnen kiezen om de omgekeerde weg te volgen. Dat is de weg die afgelegd werd bij het creëren van de reeds vermelde vredessystemen. Als voorbeeld hier de Iroqui: vóór de totstandkoming van de Iroqui Confederatie was er chronische ruzie, oorlog en kannibalisme. Stappen naar het vredessysteem werden gezet door het verzaken aan moorden uit wraak en aan onderlinge strijd en oorlog. De moorden uit wraak werden vervangen door een financiële compensatie. Het vredessysteem werd sterker over de generaties heen, er kwam een overkoepelende regering om de gemeenschappelijke zaken te behartigen en om conflicten gewelddoos te hanteren.

Bijdragen van de cultuur van inheemse volkeren en andere niet-westerse culturen

Volgens GS omvat het dominante westerse paradigma ook de tendens om naar andere volkeren te kijken vanuit een cultureel superieure positie van de 'objectieve' onderzoeker. Gangbare verhalen over agressie, geweld en oorlog gebruiken nog vaak de dichotomie tussen 'geciviliseerd' en 'ongeciviliseerd', met daarbij het beeld dat het civiliseringsproces door het Westen samengaat met vermindering van geweld en agressie. Het is daarom dringend nodig om de aandacht te richten op prosociaal, vredevol gedrag in vredevolle gemeenschappen en vredessystemen buiten de westerse kaders en onafhankelijk van de simplistische tijdlijn van ongeciviliseerd naar geciviliseerd. Uit systemen van conflicthantering bij inheemse volkeren blijkt de capaciteit van mensen om in vrede te leven als er een bewuste keuze wordt gemaakt om prioriteit te geven aan het gewelddoos transformeren van conflicten.

We kunnen uit voorbeelden van niet-westerse culturen alternatieve communicatiemodellen halen en zien hoe er een rol kan zijn voor diverse actoren in verschillende fasen van een conflict en de omgang ermee. Het kan doorbraken opleveren en toelaten dieper te gaan bij conflicthantering dan de oppervlakkige niveaus van de huidige officiële diplomatie. Zo kunnen oplossingen groeien waarmee vastgeroeste paradigma's zoals de onvermijdelijkheid van oorlog doorbroken kunnen worden.

Noodzakelijke componenten van de paradigmashift

De hierboven vermelde alternatieve communicatiemodellen kunnen helpen om vanuit het oude naar het nieuwe paradigma te groeien waarin de realiteit van de wederzijdse afhankelijkheid, interrelatie, prosociaal gedrag, wederkerigheid en coöperatie, verantwoordelijkheid en respect de basis vormen en niet beperkt mogen blijven tot de eigen nationale, culturele, politieke, religieuze en andere grenzen.

Openbare ruimten, voorzien voor dialoog, open voor de complexiteit van een situatie via verschillende overlappende verhalen, dragen bij tot reflectie, tot inclusieve en coöperatieve antwoorden, tot interactie tussen lokale waarden en gewoonten en globale normen, waarbij de confrontatie met gecontesteerde herinneringen niet vermeden wordt.

Ze geeft hier de voorbeelden van processen in Rwanda, Zuid-Afrika, het naoorlogse Duitsland, Uganda, de Balkan, Cambodja en Oost-Timor. Hoewel hier niet alles rechtlijnig gebeurde, zien we na deze crisissen wel de politieke wil tot transformatie naar een vredevolle maatschappij, waarbij naast de formele procedures ook gewoonten, symbolen en rituelen hun plaats hebben. Telkens zien we dat nieuwe vredesgerichte instellingen mogelijk zijn en ontstaan vanuit een complex proces waarin sociale identiteiten, geloofssystemen en mythen die voorheen als onveranderlijk werden gezien, afgebroken worden en heropgebouwd in de richting van vrede en gewelddoosheid. Er is uiteraard ook het voorbeeld van de Europese eenmaking na de twee wereldoorlogen, met sterkere vormen van solidariteit rond democratische en mensenrechten en de wil om geweld en collectieve schade te vermijden.

Waarden, normen, praktijken en instellingen kunnen bevorderlijk zijn voor fysiek en structureel geweld, of bevorderlijk zijn voor geweldloosheid, mensenrechten en conflicttransformatie. Volkeren kunnen gezamenlijk een hogere graad van sociale identiteit vormen door interactie, rituelen en uitwisselingen.

Samenvattende tabel voor de paradigmashift

richting geweld en oorlog	richting vrede
gewelddadige manier van conflictoplossing	geweldloze conflicthantering
symbolen en rituelen van oorlog	symbolen en rituelen van vrede
normbewustzijn gelinkt aan oorlog	normbewustzijn gelinkt aan vrede
autoritaire leiders, niet vindingrijk	leiders met visie
zwakke of afwezige banden	bewustwording en versterking van alle vormen van verbondenheid
cultuur van onafhankelijkheid	cultuur van 'interrelatie'
geen gezamenlijke regering tussen deelgroepen	coöperatieve regering van deelgroepen
gemeenschap in opgesplitste groepen	zelfbewustzijn niet gelinkt aan beperkte groep

Aanvullende bedenkingen

In de vermelde voorbeelden zien we dat de wil tot en het maken van een bewuste keuze voor conflicthantering op geweldloze manier en het creëren van de instrumenten daartoe, binnen de grenzen van een gemeenschap/land of tussen gemeenschappen/landen, essentieel is. Van daaruit kunnen geschikte instellingen tot stand komen, afspraken gemaakt en methoden gebruikt worden.

Een succesvolle transitie gaat daarnaast samen met een groeiende diepere transformatie van de maatschappij, zodat het vredesdenken en -gebeuren weerspiegeld worden in nieuwe waarden, gebruiken, rituelen en symbolen, die tegelijk dit vredesdenken en -handelen ondersteunen. Essentieel zijn interacties in respect en gelijkwaardigheid, vanuit een bewustzijn van interrelatie.

Een aantal concrete voorbeelden van het oude en (de overgang naar) het nieuwe paradigma

Een sprekend voorbeeld van een ritueel dat past binnen het oude paradigma is de militaire parade op de nationale feestdag. Iets wat daarnaast opvalt, is het discours dat de media hanteren, die spreken in termen van 'winnaar versus verliezer', 'de boosdoener' enzovoort. Het zit met andere woorden ingebakken in ons denken en in onze taal.

Kritische bevragingen van dat heersende paradigma gebeuren door personen en groepen, zoals in de vredesbeweging, die vanzelfsprekendheden doorbreken, informeren over de reële impact van militarisering en oorlog, die eenzijdige en simplistische visies over

bestaande conflicten doorbreken door andere stemmen te laten horen, en die de invloed van de wapenlobby openbaar maken. Stappen naar het nieuwe paradigma worden gezet door informatieverstrekking en vorming over geweldloze conflicthantering en succesvolle realisaties. Daarnaast wordt er een ruimer en correcter verhaal verspreid over veiligheid. Aan dat alles wordt ook concreet gewerkt.

Graag vermeld ik hier als voorbeeld De Vuurbloem, een centrum voor preventie en geweldloze conflicthantering dat vorming en opleidingen geeft en bemiddeling verzorgt. De werkwijze is hoofdzakelijk gebaseerd op het heel werkzame model ontwikkeld door Pat Patfoort, toepasbaar zowel interpersoonlijk, als tussen groepen en landen. Pat Patfoort brengt onder andere in conflictgebieden mensen van conflicterende partijen samen, zodat ze zich geleidelijk voor elkaars situatie openstellen en vooroordelen losgelaten worden.

www.patpatfoort.be (hier vind je ook het model voor conflictransformatie van Pat Patfoort)

www.devuurbloem.be

Lieve De Kinder is sinds 1992 vrijwilliger bij de vzw Voor Moeder Aarde, momenteel opgenomen in Climaxi, lid van Friends of the Earth International, rond het samengaan van problematieken van vrede, milieu en mensenrechten. Ze is daarnaast vrijwilliger in de Leuvense vredesbeweging. Een belangrijke bron voor haar inzichten in geweldloze conflicthantering zijn De Vuurbloem en Mediv (Mediation Instituut Vlaanderen, www.mediv.be).

Dit artikel is gebaseerd op de lezing van Geneviève Souillac op 10 november 2018 in Leuven onder de titel: 'Naar een nieuw paradigma, het realisme van geweldloze actie', en het artikel in 'The Palgrave Handbook of Disciplinary and Regional Approaches to peace', Geneviève Souillac and Douglas P. Fry: Antropology, Implications for Peace